

**ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΕΤΕΙΟΥ
ΤΗΣ ΘΡΥΛΟΥΜΕΝΗΣ ΑΦΙΞΗΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ**

* * *

Κωστής Κοκκινόφτας
Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΝΑΡΗΣ ΚΑΙ ΚΥΠΡΟΣ

Η παράδοση για την άφιξη του Κανάρη στην Κύπρο

Ο Κωνσταντίνος Κανάρης είναι, ίσως, ο σημαντικότερος αγωνιστής της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, ο οποίος συνέδεσε άμεσα το όνομά του με την Κύπρο, αφού τοπικές παραδόσεις αναφέρουν επίσκεψή του στο νησί, από όπου πήρε τρόφιμα και εφόδια για τον Αγώνα. Ο πρώτος που αναφέρεται στο περιστατικό αυτό είναι ο Γεώργιος Κηπιάδης στο σπουδαίο βιβλίο του για τα γεγονότα του 1821, που εκδόθηκε στην Αλεξάνδρεια το 1888. Σύμφωνα με τα γραφόμενά του, ο Κανάρης κατέπλευσε από τα παράλια της Αιγύπτου στην Κύπρο, στις 19 Ιουνίου 1821, αρχικά σε λιμενίσκο κοντά στο χωριό Άγιος Σέργιος και ακολούθως στο παρακείμενο στη Λάπηθο λιμανάκι της Ασπρόβρυσης. Όπως αναφέρει, σε αμφότερες τις περιοχές οι κάτοικοι των γύρω χωριών τον προμήθευσαν με τα απαραίτητα για τον Αγώνα χρήματα, τρόφιμα και ζώα, τα οποία φορτώθηκαν σε τρία καράβια¹. Στα χρόνια που ακολούθησαν το σχετικό απόσπασμα του Κηπιάδη αναδημοσιεύτηκε από αρκετούς

1. «Αλλά καί ὅποτε ἀκόμη ὁ ἀτρόμητος στολοκαύτης Κανάρης ἀπό τὰ παράλια τῆς Αἰγύπτου, περί τήν 19ην Ἰουνίου τοῦ 1821, κατέπλευσε μετά τοῦ στόλου του καί ἐπὶ τῆς ἡμετέραν Πατρίδα, ἐλλιμενισθεῖς ἐν λιμενίσκῳ τινί παρά τόν Ἅγιον Σέργιον, εἶτα δέ καί εἰς τόν παρά τήν Λάπηθον λιμενίσκον Ἀσπρόβρυσιν, καί εἰς ἀμφοτέρα τὰ μέρη δέν ἔλειψαν οἱ Κύπριοι νά τῷ προσφέρωσιν ἀσμένως καί χρήματα καί ὁλόκληρα φορτία, τριῶν φορτηγίδων νηῶν, πρόβατα καί βόας καί σῖτον καί κριθήν καί διάφορα ἄλλα τρόφιμα». Βλ. Γεωργίου Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, Αλεξάνδρεια 1888, σ. 13 (η παραπομπή, ὅπως και αυτές που ακολουθούν, γίνονται στην α' έκδοση).

συγγραφείς, με αποτέλεσμα να παγιωθεί η βεβαιότητα για ιστορικότητα της επίσκεψης του Ψαριανού πυρπολητή².

Ο Κηπιάδης δεν αναφέρει από πού άντλησε τις πληροφορίες, που επέτρεψαν να προσδιορίσει επακριβώς την ημερομηνία προσόρμισης των πλοιαρίων στα κυπριακά παράλια. Σύμφωνα με μεταγενέστερη μαρτυρία, τουλάχιστον για την περιοχή της Λαπήθου, είχε καταγράψει τα σχετικά από τον Φυλακτή Χατζηχριστοδούλου, πατέρα του δημοσιογράφου και εκδότη Κωνσταντίνου Φυλακτού από τον Καραβά. Όπως αναφέρεται σχετικά στην ανωτέρω μαρτυρία, ο Κανάρης έγινε δεκτός από τους κατοίκους, οι οποίοι του παρέσχαν χρηματική και υλική βοήθεια. Ωστόσο, όπως σημειώνεται, η επίσκεψή του έγινε γνωστή στις Τουρκικές Αρχές, με αποτέλεσμα να συλλάβουν και να απαγχονίσουν τους προύχοντες του Καραβά και της Λαπήθου, που τον βοήθησαν, και να δημεύσουν την περιουσία τους³.

Οπωσδήποτε, τα γραφόμενα του Κηπιάδη προέρχονται από την παράδοση, η οποία καταγράφηκε εβδομήντα σχεδόν χρόνια ύστερα από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης και τη θρυλούμενη επίσκεψη του Ψαριανού πυρπολητή, και έντεκα χρόνια μετά τον θάνατό του, που συνέβη το έτος 1877. Κατά συνέπεια θεωρείται επισφαλής και, για να γίνει αποδεκτή, χρειάζεται η επιβεβαίωσή της από έγκυρες μαρτυρίες. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι σε κανένα από τα βιβλία των πρώτων ιστορικών της Επανάστασης, Χαρίλαου Τρικούπη και Ιωάννη Φιλήμονος, που εκδόθηκαν, ζώντος του Κανάρη, τα έτη 1853 και 1860 αντιστοίχως, όπου περιγράφονται τα όσα διαδραματίστηκαν στην Κύπρο το 1821, δεν

2. Ενδεικτικά βλ. Κωνσταντίνου Χριστοφίδη (επιμ.), *Πανηγυρικών Λεύκωμα επί τη τελετή των αποκαλυπτηρίων της προτομής του Εθνομάρτυρος Κυπριανού εν τη γενετείρα αυτού Στροβόλου*, Ερασιτεχνικός Όμιλος Στροβόλου ο «Αισχύλος», Λευκωσία 1929, σ. 90.

3. Βλ. Κωνσταντίνου Φυλακτού, «Ο Χατζηνικόλας Λαυρεντίου Πρωτοσυγγέλου», *Κυπριακά Χρονικά* 2 (1924) 222 [= *Χρονικά της Λαπήθου* I,ii (1971) 197], όπου αναφέρει ότι ο Γ. Κηπιάδης, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 29, κατέγραψε λάθος το όνομα του αφηγητή του, ως Ν. Φυλακτό, αντί Φυλακτή Χατζηχριστοδούλου. Τη σχετική παράδοση, με βάση το δημοσίευμα του Κ. Φυλακτό και εμπλουτισμένη με μεταγενέστερες πληροφορίες, αναδημοσίευσε ο Θάνος Βαγενάς, *Χρονικά της Κύπρου. Αγώνες των Κυπρίων για την ελευθερία*, Αθήνα 1954, σ. 68-70.

εντοπίζεται οποιαδήποτε νύξη για την ανωτέρω παράδοση⁴. Μεταγενέστερα υποστηρίχθηκε ότι ο Φιλήμων αναφέρεται σε επίσκεψη του Ψαριανού πυρπολητή στο νησί, όπου διαπίστωσε ότι οι συνθήκες δεν επέτρεπαν την ένοπλη εξέγερση των κατοίκων⁵. Ωστόσο, δεν έχει επισημανθεί κάποιο κείμενο του Έλληνα ιστορικού, που να επιβεβαιώνει την ανωτέρω αναφορά, με αποτέλεσμα να θεωρείται ως ανακριβής.

Ας σημειωθεί ακόμη ότι το 1877, μερικά χρόνια ύστερα από την κυκλοφορία των ανωτέρω βιβλίων, εκδόθηκε από τον ιερατικό προϊστάμενο της Ελληνικής κοινότητας του Λονδίνου, λόγιο Αρχιμανδρίτη Ιερώνυμο Μυριανθέα, βιβλίο αφιερωμένο στον Κανάρη. Πρόκειται για ομιλία, που εκφώνησε με την ευκαιρία τέλεσης μνημοσύνου του μεγάλου αυτού αγωνιστή, όπου, όμως, ο πολύ καλά ενημερωμένος για θέματα ιστορίας της ιδιαίτερής του πατρίδας Κύπριος Αρχιμανδρίτης δεν αναφέρει οτιδήποτε, που να τον συνδέει με την Κύπρο, γεγονός που ενισχύει τις αμφιβολίες για ιστορικότητα της παράδοσης⁶. Καμία αναφορά δεν υπάρχει επίσης ούτε στα βιβλία και στα άρθρα, που αναφέρονται στον βίο και

4. Χαρίλαου Τρικούπη, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α', Λονδίνο 1853, σ. 292-296· Ιωάννου Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Γ', Αθήνα 1860, σ. 258-263.

5. «Ο Ιωάννης Φιλήμων γράφει ότι ο Κανάρης είχε φθάσει στο νησί στις 19.6.1821, και αφού διαπίστωσε ότι "δέν είχεν έπιστῇ ακόμη ό δι' εξέγερσιν τῆς Κύπρου καιρός, άπῆλθε λαβών τρόφιμα διά τούς έν Έλλάδι άγωνιστάς"». Βλ. «Κανάρης Κωνσταντίνος», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 6ος, Λευκωσία 1987, σ. 151.

6. Αρχιμανδρίτη Ιερώνυμου Μυριανθέα, *Λόγος εις το μνημόσυνον του αοιδίμου Κωνσταντίνου Κανάρη, εκφωνηθείς εν Λονδίνω τη β' Οκτωβρίου αωοζ' εν τω ιερώ ναώ του Σωτήρος*, Λονδίνο 1877.

τη δράση του Ψαριανού πυρπολητή και γράφτηκαν, είτε ενόσω ζούσε, είτε μερικά χρόνια ύστερα από τον θάνατό του⁷.

Παραδόσεις για τον Κανάρη από την περιοχή Λαπήθου - Καραβά

Εκτός από όσα αναφέρονται από τον Κηπιάδη, στην περιοχή των κωμοπόλεων Λαπήθου και Καραβά διασώζονταν πολλές σχετικές παραδόσεις. Τα όσα αναφέρουν αξιοποίησε ο Μακεδόνας διευθυντής του Ημιγυμνασίου και της Πρακτικής Σχολής Λαπήθου - Καραβά, Δημήτριος Παπαδόπουλος, ο οποίος έγραψε σχολικό θεατρικό έργο με τίτλο «Ο Κανάρης εν Κύπρω», που εξέδωσε το 1912⁸. Σε αυτό, ποιητική αδεία, προσέθεσε και σκηνές, που οφείλονται στη λογοτεχνική του δεινότητα, με αποτέλεσμα ορισμένες από αυτές να εμπλουτίσουν τις τοπικές παραδόσεις, οι οποίες στο σύνολό τους καταγράφηκαν πολύ αργότερα. Το γεγονός αυτό καθιστά εξαιρετικά δύσκολο να ανιχνευτεί ποια στοιχεία από όσα περιλαμβάνουν οφείλονται πράγματι στην τοπική παράδοση και ποια προέρχονται από τη μυθοπλασία.

Για παράδειγμα, στο σχολικό έργο γίνεται αναφορά τόσο σε ιστορικά πρόσωπα, όπως στους προύχοντες Χατζηηλία της Λαπήθου και Χατζηνικόλα του Καραβά, καθώς και στον

7. Για παράδειγμα βλ. Ν.Α. Μαραθωνίου, *Νεώτατα της Ελλάδος κατά της Ασίας τρόπαια, ήτοι βιογραφίαι των νεωτάτων Ελλήνων ηρώων των εν τω υπέρ της ελευθερίας ιερῷ αγώνι διαπρεψάντων. Τμήμα Α΄, περιέχον την βιογραφίαν του Κ. Κανάρη*, Λειψία 1835· Γεώργιου Κουτούφα, *Ιστορία του Κωνσταντίνου Καναρίου Ψαριανού πυρπολητού*, Λιβόρνο 1840· Εμμανουήλ Λυκούδη, *Λόγος εις τον Κωνσταντίνον Κανάρην, εκφωνηθείς την 17 Δεκεμβρίου 1877 εντολή του Συλλόγου «Η Αδελφότης» εν Σύρω, τελούντος του Ναυάρχου τα μνημόσυνα*, Ερμούπολη 1877· Εμμανουήλ Κόκκινου, «Λόγος εκφωνηθείς εν τῷ Νεκροταφείῳ Αθηνῶν ἐπὶ τοῦ Τάφου τοῦ Ναυάρχου Κωνσταντίνου Κανάρη», *Παρνασσός*, 30.9.1877 (τ. Α΄, τχ 9, σ. 641-647)· Ν.Α. Μαραθωνίου, *Βιογραφία Κ. Κανάρη, ἥς ἐν ἀρχῇ μὲν προτάσσεται καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ ἥρωος ἐν τέλει δ' ἐπιτάσσονται αἱ περὶ αὐτοῦ ποιήσεις τῶν Ἀχιλλέως Παράσχου, Ἀλεξάνδρου Βυζαντίου καὶ Γεωργίου Μαρτινέλλη*, Αθήνα 1902· Μιχαήλ Σαλιβέρου, *Ο Ψαριανὸς Ἥρως Κωνσταντῖνος Κανάρης*, Αθήνα χ.χ.

8. Δημήτριου Παπαδόπουλου, *Σχολικόν Θέατρον: Ο Κανάρης ἐν Κύπρῳ. Σχολικόν δράμα πατριωτικόν*, Λάπηθος 1912.

Ηγούμενο της Μονής Αχειροποιήτου Μελέτιο, τον οποίο αναφέρει ως Προηγούμενο, όσο και σε άλλα πρόσωπα, για τα οποία δεν σώζονται έγγραφα τεκμήρια και δεν είμαστε βέβαιοι για την ιστορικότητά τους. Πρόκειται για τους Ηγουμένους της Αχειροποιήτου Φασούλα και του Αγίου Γεωργίου Μεζερέ Λεόντιο, τον κάτοικο Καραβά Μουσκούδη Κατσίκκο, γνωστό και από τη διήγηση Καραγεώργη, που παρουσιάζεται σε άλλη μελέτη του ανά χείρας τόμου, και έναν ανώνυμο Σιναΐτη μοναχό. Στο σύνολο οι ανωτέρω συναντώνται και στις παραδόσεις, στις οποίες θα γίνει λόγος στη συνέχεια⁹.

Σε σχετική σημείωση ο συγγραφέας του έργου διευκρινίζει ότι ο Σιναΐτης Μοναχός ονομαζόταν Κοσμάς¹⁰ και ότι είχε συνταξιδέψει με πλοίο για την Κύπρο με τον Τούρκο διοικητή Κιουτσούκ Μεχμέτ. Σύμφωνα με τα γραφόμενά του, όσοι είχαν εμπλακεί στην τροφοδοσία του Κανάρη είχαν συλληφθεί και εκτελεστεί. Προσθέτει δε, ότι όταν ο πασάς του νησιού επισκέφθηκε τον τόπο της εκτέλεσης και αντίκρισε νεκρό τον Σιναΐτη Μοναχό διερωτήθηκε γιατί τον είχαν απαγχονίσει, απορρίπτοντας τη δικαιολογία των δημίων ότι ήταν ανάμεσα στους επαναστάτες και λέγοντας ότι «ήταν μέγας Άγιος». Γι' αυτό και εξέδωσε διαταγή, ώστε όλοι οι συλληφθέντες να δικάζονται, πριν να οδηγηθούν στην αγχώνη.

Στο ίδιο σχολικό θεατρικό έργο γίνεται αναφορά σε μεταφορά από τον Κανάρη πυρίτιδας στην Κύπρο και απόκρυψή της στη Μονή της Αχειροποιήτου για σκοπούς εξέγερσης των κατοίκων, καθώς και σε συνάντησή του με τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό (1810-1821), ο οποίος ήταν μνημένος στο σχέδιο για Επανάσταση. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όμως, παρουσιάζει η σκηνή της μετάβασης των κατοίκων για να συναντήσουν τον Κανάρη στην Αχειροποιήτο, συνοδεύοντας άδαιο φέρετρο δήθεν για κηδεία στο κοιμητήριό της, ώστε να παραπλανήσουν τους Τούρκους της περιοχής. Πρόκειται για ένα μοτίβο, που επαναλαμβάνεται σε ποικίλες μορφές σε κάποιες από τις παραδόσεις, οι οποίες

9. Για τους Χατζηνικόλα και Μουσκούδη γίνεται εκτενής αναφορά, με βάση τη διήγηση Καραγεώργη, στη μελέτη «Μία λαϊκή παράδοση για τα γεγονότα του 1821 από τον Καραβά», στις σελ. 626-630 και 625, αντιστοίχως. Για τους Χατζηηλία και Ηγούμενο Μελέτιο θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

10. Το όνομα του Σιναΐτη Μοναχού αναφέρεται από τον Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 16 (β' έκδοση, στην α' έκδοση, στη σελ. 16, δεν αναφέρεται ονομαστικώς).

καταγράφηκαν αργότερα. Εμφανίζεται δε και σε άλλα θεατρικά έργα, που προηγήθηκαν αυτό του Μακεδόνα εκπαιδευτικού, όπως του σχολάρχη στην Αλεξάνδρεια Θεόδουλου Κωνσταντινίδη, το 1888, στο οποίο παρουσιάζονται οι κάτοικοι της Λευκωσίας να προετοιμάζονται για Επανάσταση, μεταφέροντας με νεκροκρέβατα και διαμοιράζοντας όπλα με εικονικές κηδείες¹¹.

Η θρυλούμενη επίσκεψη του Κανάρη υπήρξε πηγή έμπνευσης για αρκετούς λογοτέχνες και καλλιτέχνες του νησιού. Για παράδειγμα ο Κύπρος Χρυσάνθης εξέδωσε, το 1960, θεατρικό έργο με επίκεντρο τον Ψαριανό πυρπολητή και την επίσκεψή του στη Λάπηθο¹². Επίσης, ο ζωγράφος Γεώργιος Μαυρογένης απεικόνισε σε πίνακα την προσόρμιση του Έλληνα αγωνιστή στα κυπριακά παράλια, όπου απέδωσε με τον χρωστήρα του όσα διέσωσε η παράδοση: τον Κανάρη να συνομιλεί με ένα γέροντα ιερέα και τους προεστούς, τους κατοίκους να μεταφέρουν εφόδια για τους ναυτικούς, που περιμένουν σε βάρκα, καθώς και ένα νέο εθελοντή, ο οποίος παίρνει γονατιστός την ευχή των γονιών του και ετοιμάζεται να αναχωρήσει για τα ελληνικά καράβια, που φαίνονται στο βάθος¹³.

Στις περισσότερες από τις σχετικές παραδόσεις αναφέρεται ότι ο Ψαριανός πυρπολητής αφίχθη επικεφαλής μικρού στολίσκου στο λιμανάκι της Ασπρόβρυσης και ακολούθως επισκέφθηκε τις κωμοπόλεις Λαπήθου και Καραβά, από όπου παρέλαβε τρόφιμα και χρήματα για τον Αγώνα. Σε μία από αυτές υποστηρίζεται ότι ο στολίσκος του αποτελείτο

11. Θεόδουλου Κωνσταντινίδη, *Ο Κουτσούκ Μεχμέτ ή το 1821 εν Κύπρω*, Λευκωσία 21895, σ. 15-16 (α' έκδοση: Αλεξάνδρεια 1888).

12. Κύπρου Χρυσάνθη, «Ο Κανάρης στη Λάπηθο», *Πνευματική Κύπρος* 1 (1960) 283-290 [= *Ο Κανάρης στη Λάπηθο και η Ανάσταση*, Λευκωσία 1962, σ. 5-12]. Το θεατρικό αυτό έργο ανεβάστηκε από τους μαθητές του Παγκυπρίου Γυμνασίου, οι οποίοι, όπως έγινε λόγος στη μελέτη «Η ιταλική εφημερίδα "Notizie del Giorno" και τα γεγονότα του 1821 στην Κύπρο», στη σελ. 497, ανέβασαν και το θεατρικό έργο «Παπαλεόντιος ο Πρωτομάρτυρας» του ίδιου συγγραφέα. Βλ. Κύπρου Χρυσάνθη, *Τρία Μονόπρακτα. Ο Κανάρης στη Λάπηθο - Παπαλεόντιος ο Πρωτομάρτυρας - Το Παράδειγμα*, Λευκωσία 1979, σ. 5-18.

13. Βλ. Γιώργου Μαυρογένη (επιμ.), *Μαυρογένης*, Λευκωσία 2000, σ. 105, όπου παρουσιάζεται ο σχετικός πίνακας, ο οποίος σήμερα ανήκει στη συλλογή της Αρχιεπισκοπής Κύπρου.

από επτά πλοιάρια και πως συναντήθηκε με τον προύχοντα του Καραβά Χατζηνικόλα Λαυρεντίου Πρωτοσυγγέλλου, ο οποίος ήταν μέλος της Φιλικής Εταιρείας και συγγενής του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού. Τον ρώτησε δε γιατί δεν επαναστατούν οι Κύπριοι, οπότε ο Χατζηνικόλας αναφέρθηκε στους κινδύνους για τους κατοίκους, που εγκυμονούσε η γεωγραφική θέση του νησιού, με τους οποίους ο Ψαριανός πυρπολητής συμφώνησε τελικά. Ακολούθως, αφού του δόθηκε χρηματική και υλική βοήθεια, αναχώρησε. Σύμφωνα με την ίδια παράδοση, η επίσκεψη του Κανάρη έγινε ωστόσο γνωστή στις τοπικές Αρχές, με αποτέλεσμα να συλληφθούν οι περισσότεροι από όσους τον συνέδραμαν και να απαγχονιστούν, ενώ υπήρξαν και μερικοί, που κατάφεραν να διαφύγουν. Αναφέρεται επίσης ότι δημεύθηκαν, τόσο οι περιουσίες των απαγχονισθέντων και των φυγάδων, όσο και της ευρισκόμενης πλησίον της Ασπρόβρυσης Μονής της Αχειροποιήτου¹⁴.

Μία δεύτερη παράδοση υποστηρίζει ότι ο Ηγούμενος της Αχειροποιήτου, ο οποίος ήταν γνωστός με το παρωνύμιο Φασούλας, ο υπέργηρος Προηγούμενος της ίδιας Μονής Μελέτιος, ο Ηγούμενος της Μονής του Αγίου Γεωργίου του Μεζερέ στον γειτονικό Καραβά Λεόντιος, καθώς και ο Σιναΐτης ιερατικός προϊστάμενος του Μετοχίου της Μονής του Σινά στη Βασίλεια, αυτοί δηλαδή που εντοπίζονται και στο σχολικό έργο του Δημήτριου Παππαδόπουλου, είχαν αναλάβει την τροφοδοσία των καραβιών του Κανάρη. Σύμφωνα με όσα αναφέρονται, τα εφόδια συγκεντρώθηκαν από τις γύρω κοινότητες στη Μονή της Αχειροποιήτου, από όπου μεταφέρθηκαν με εικονική κηδεία στο παρά την περιοχή της Ασπρόβρυσης κοιμητήριο, ώστε να αποφευχθεί η δημιουργία υποψιών στους κατακτητές. Από εκεί τα παρέλαβαν ο Κανάρης και οι ναύτες του, οι οποίοι είχαν φέρει μαζί τους και πολεμικό υλικό, για να εξοπλιστούν οι ντόπιοι και να προσχωρήσουν στην Επανάσταση. Στο μεταξύ, όμως, ο Μεχμέτ αγάς της Λαπήθου, που πληροφορήθηκε τα σχετικά, ενημέρωσε τον Τούρκο διοικητή Κιουτσούκ Μεχμέτ, ο οποίος έφθασε στην Αχειροποιήτο με στρατιωτικό απόσπασμα και συνέλαβε τους Μοναχούς, οι οποίοι οδηγήθηκαν στη Λευκωσία και

14. Κ. Φυλακτού, «Ο Χατζηνικόλας Λαυρεντίου Πρωτοσυγγέλλου», *ό.π.*, σ. 222-223 [= *Χρονικά της Λαπήθου*, *ό.π.*, σ. 197-198]. Είναι αξιοσημείωτο ότι η σχετική παράδοση καταγράφηκε και από νεότερους ερευνητές. Ενδεικτικά βλ. Ανδρούλας Εξαδάκτυλου - Σταυρινού, «Ιστορικές λαϊκές παραδόσεις. Ο Κωνσταντίνος Κανάρης στην Κύπρο», *Μόρφωσις* 406-407 (1979) 32.

απαγχονίστηκαν. Όπως και στο σχολικό έργο, προστίθεται στην παράδοση αυτή ότι, όταν ο πασάς του νησιού αντίκρισε στην αγχώνη τον γνώριμό του Σιναΐτη Μοναχό, κατάλαβε ότι οι δήμιοι εκτελούσαν και αθώους¹⁵.

Για τους Ηγούμενους Φασούλα και Λεόντιο, όπως έγινε λόγος προηγουμένως, δεν σώζονται στοιχεία, που να βεβαιώνουν ιστορικότητά τους. Η ταύτιση του ανωτέρω Λεοντίου με τον αναφερόμενο σε πατριαρχικό έγγραφο, ημερομηνίας 8 Μαΐου 1777, Ιερομόναχο Λεόντιο Χατζηγιάννη από τη Λάπηθο¹⁶, μάλλον, δεν ανταποκρίνεται προς την πραγματικότητα, αφού από μόνο του το κοινό όνομα δεν μπορεί να συνδέσει τους δύο. Στις αμφιβολίες αυτές προστίθεται και η μεγάλη χρονικά απόσταση, που χωρίζει τον υπαρκτό Λεόντιο του 1777 από τον εκ παραδόσεως ομώνυμό του, του 1821. Μόνο για τον Ηγούμενο Μελέτιο έχουμε υπόψη μαρτυρίες ότι έζησε κατά την υπό εξέταση περίοδο, αφού το όνομά του εντοπίζεται σε επιγραφές σε ναούς του Καραβά. Μερικές από αυτές, όμως, χρονολογούνται ύστερα από τα δραματικά γεγονότα του 1821, όπως στην Αγία Πύλη του ναού της Αγίας Ειρήνης, του έτους 1824, και στην εικόνα του Αγίου Γεωργίου στον ομώνυμο ναό, του έτους 1829, όπου σε αμφότερες αναφέρεται ως «καθηγούμενος»¹⁷. Καταδεικνύεται

15. Χρ. Λίβα [= Χρίστου Εξαδάκτυλου], «Ιστορικά γεγονότα από τους Μάρτυρες του 1821», *Πάφος* 7 (1943) 125-126. Ας σημειωθεί ότι σε μεταγενέστερο χρόνο το καθολικό της Μονής του Αγίου Γεωργίου του Μεζερέ μετετράπη σε ενοριακό ναό της κοινότητας Καραβά. Βλ. Νεοκλή Κυριαζή, *Τα Μοναστήρια εν Κύπρω*, Λάρνακα 1950, σ. 43.

16. Για το έγγραφο αυτό και την ταύτιση των δύο Λεοντίων βλ. Βενέδικτου Εγγλεζάκη, «Περί των κατά το Κυπριακόν 1821 Λεοντίων», *Κυπριακαί Σπουδαί* 42 (1978) 64-68 [= *Είκοσι Μελέται διά την Εκκλησίαν Κύπρου, τέταρτος έως εικοστός αιώνας*, Αθήνα 1996, σ. 424-431]. Του ιδίου, «Και πάλιν περί των κατά το Κυπριακόν 1821 Λεοντίων», *Κυπριακαί Σπουδαί* 34 (1980) 117-118 [= *Είκοσι Μελέται διά την Εκκλησίαν Κύπρου, τέταρτος έως εικοστός αιώνας*, ό.π., σ. 437-440].

17. Καλλιόπης Χαρμαντά, «Χατζηνικόλας Λαυρεντίου Πρωτοσυγκέλλου», *Κυπριακαί Σπουδαί* 35 (1971) 57-58. Της ίδιας (Καλλιόπης Πρωτοπαπά), «Επιγραφές σε εικόνες εκκλησιών της περιοχής Καραβά - Λαπήθου», *Κυπριακαί Σπουδαί* 64-65 (2003) 449-450. Της ίδιας, «Τα θρησκευτικά μνημεία του Καραβά», *Καραβιώτικα Δρώμενα* 11 (2018) 26, 29.

δηλαδή, ότι επέζησε των σφαγών και, κατά συνέπεια, διαπιστώνεται ανακρίβεια της παράδοσης και στο σημείο αυτό, για τα όσα αναφέρει για εκτέλεσή του.

Σχετικές με τη θρυλούμενη επίσκεψη του Κανάρη στην Κύπρο είναι και μερικές άλλες παραδόσεις, όπως μία που υποστηρίζει ότι αφίχθη στη Λάπηθο, ύστερα από απόβασή του στη Λεμεσό, από όπου μετέβη στη Λευκωσία και συνάντησε τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό. Ακολούθως, συνέχισε πεζός την πορεία του προς την κωμόπολη, όπου φιλοξενήθηκε στο αρχοντικό του πρόκριτου Γεώργιου Πασπαλλή ή Πασπαλλά, όπως αναφέρεται σε άλλες παραδόσεις, ενώ στο μεταξύ στο λιμανάκι της Ασπρόβρυσης είχαν προσορμιστεί τα καράβια του. Στη συνέχεια παρέδωσε στους Έλληνες κατοίκους όπλα και πολεμοφόδια, για να χρησιμοποιηθούν σε επικείμενη εξέγερση, τα οποία μεταφέρθηκαν με εικονική κηδεία από την παραλία στο Κοιμητήριο του Αγίου Θεοδώρου Λαπήθου, προπορευομένων του Ηγουμενού και του Προηγουμενού της Αχειροποιήτου, του Ηγουμενού του Αγίου Γεωργίου Μεζερέ και ενός Σιναΐτη Μοναχού, για ταφή δήθεν ναυτικών. Ακολούθως δόθηκαν στον Κανάρη χρήματα και τρόφιμα για τις ανάγκες του Αγώνα, ενώ ομάδα είκοσι πέντε εθελοντών αναχώρησε μαζί του. Προστίθεται επίσης, ότι ανάμεσα στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονταν ο Θεοχάρης Χατζηηλία, γιος του εκτελεσθέντος προύχοντα της Λαπήθου Χατζηηλία, και ο Ιωάννης Μιχαήλ, μέλος της οικογένειας Σιακίδου - Αβρααμίδου, ο οποίος έχασε το δεξιό του πόδι κατά τη διάρκεια του Αγώνα. Σύμφωνα με όσα αναφέρονται, οι Τούρκοι πληροφορήθηκαν τελικά τα όσα συνέβησαν και συνέλαβαν τους προκρίτους της Λαπήθου, τους οποίους οδήγησαν στη Λευκωσία και απαγχόνισαν¹⁸.

Ο Χατζηηλίας περιλαμβάνεται πράγματι ανάμεσα σε αυτούς που εκτελέστηκαν, όπως μαρτυρείται από τον επίσημο οθωμανικό κατάλογο με τους προγραφέντες¹⁹. Σύμφωνα δε με

18. Φωκά Φωκαΐδη, *Λάπηθος. Ιστορία και Παράδοσις*, Λευκωσία 1982, σ. 83-84.

19. Ιωάννη Θεοχαρίδη, «Οι Κύπριοι προγραφέντες το 1821 σύμφωνα με άγνωστη οθωμανική πηγή», *Δωδώνη* 24,1 (1995) 85 [= Του ιδίου (επιμ.), *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία, 16-20 Απριλίου 1996)*, τ. Γ', *Νεώτερο Τμήμα*, Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 2001, σ. 346].

την τοπική παράδοση υπέστη μαρτυρικό θάνατο με ανασκολοπισμό²⁰. Ωστόσο, η αναφορά για συμμετοχή του Θεοχάρη Χατζηηλία στον Αγώνα χωλαίνει, αφού το 1821 ήταν ηλικίας μόλις εννέα ετών και μαρτυρείται ότι μετέβη στην Ελλάδα, όταν ανέλαβε τη διακυβέρνησή της ο Ιωάννης Καποδίστριας, οπότε κατετάγη αρχικά στο πυροβολικό και στη συνέχεια στο σώμα της χωροφυλακής. Σύμφωνα με τη θυγατέρα του Θεοχάρη, Βασιλική Ζαφειροπούλου, η οποία διέσωσε τα ακριβή ιστορικά γεγονότα, ο πατέρας της προσέλαβε, κατά την παραμονή του στην Ελλάδα, το επώνυμο Λαπαθιώτης και απεβίωσε το 1886, σε ηλικία εβδομήντα τεσσάρων ετών. Η ίδια προσθέτει ότι γιος του Θεοχάρη και αδελφός της ίδιας ήταν ο αντιστράτηγος Λεωνίδας Λαπαθιώτης, ο οποίος, όπως γνωρίζουμε από άλλες πηγές, είναι πατέρας του λυρικού ποιητή Ναπολέοντα²¹.

Για τον δεύτερο από τους ανωτέρω, Ιωάννη Μιχαήλ, σώζονται σχετικά έγγραφα, των ετών 1846 και 1865, όπου μαρτυρείται η συμμετοχή του στον Αγώνα και ο τραυματισμός του στο δεξιό πόδι. Ωστόσο σε αυτά, παρά το γεγονός ότι αναφέρεται ως Κύπριος, σημειώνεται ότι κατά τις απαρχές της Επανάστασης κατοικούσε με την οικογένειά του στη Σάμο και ότι αργότερα εγκαταστάθηκε στη Χαλκίδα, χωρίς να γίνεται οποιαδήποτε αναφορά στον ιδιαίτερο τόπο καταγωγής ή στη θρυλούμενη σχέση του με τον Κανάρη. Αν πράγματι ο Μιχαήλ είχε υπηρετήσει στα καράβια του Ψαριανού πυρπολητή, ο σπουδαίος αυτός

20. «Τον Χατζηηλία που την Αγίαν Παρασκευή εκάτσαν τον στον πάλλον το 1821. Ήρτεν ο Κανάρης και επρομήθευσέν τον τρόφιμα και επήγαν και εθελοντές μαζί του». Βλ. Καλλιόπης Πρωτοπαπά, «Η Ζωή στην Κύπρο στα χρόνια της Τουρκοκρατίας», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 27 (2001) 244.

21. Αρχιμανδρίτη Γαβριήλ Καραπατάκη, «Μία σελίς εκ της κυπριακής ιστορίας. Το μαρτύριον ενός μάρτυρος της Ελληνικής Επαναστάσεως, παππού του στρατηγού Λαπαθιώτη», *Φωνή της Κύπρου*, 1/14.10.1922 [= Κωστή Κοκκινόφτα, *Κυκλώτικα Μελετήματα*, τ. Α', Λευκωσία 1997, σ. 314-315]. Περισσότερα για τις συγγενικές σχέσεις των μελών της οικογένειας Λαπαθιώτη βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Γενεαλογικά του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη», *Μικροφιλολογικά* 17 (2005) 42-46, καθώς και στον ανά χείρας τόμο, στις μελέτες «Σχέσεις Κύπρου και Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου» και «Μία λαϊκή παράδοση για τα γεγονότα του 1821 στον Καραβά», στις σελ. 311-312 και 631, αντιστοίχως.

αγωνιστής θα βεβαίωνε τα σχετικά στα ανωτέρω έγγραφα²². Κατά συνέπεια αμφότερες οι αναφορές για τους Θεοχάρη Λαπαθιώτη και Ιωάννη Μιχαήλ, ότι αναχώρησαν με το πλοίο του Κανάρη για να συμμετάσχουν στον Αγώνα, θεωρούνται επίσης ανακριβείς.

Για αναχώρηση από την Κύπρο νεαρού εθελοντή με τα πλοία του Κανάρη σώζεται ακόμη μία παράδοση από την κωμόπολη της Ακανθούς. Σύμφωνα με όσα αναφέρονται ένας δωδεκάχρονος κάτοικος της κοινότητας ονόματι Αλεξανδρής από την οικογένεια Κουφόφωτου υπηρετούσε στις αρχές της δεκαετίας του 1820 ως λαϊκός υπηρέτης στη Μονή του Αγίου Γεωργίου του Τσερέ, από όπου εστάλη για να παραδώσει μερικά γεωργικά προϊόντα στους Μοναχούς της Μονής της Παναγίας της Μελανδρύνας, κοντά στο χωριό Καλογραία. Όταν, όμως, έφθασε στη Μονή της Μελανδρύνας διαπίστωσε ότι εκεί βρισκόταν ομάδα Τούρκων, που λεηλατούσαν τα κειμήλιά της και κακοποιούσαν τους Μοναχούς της. Γι' αυτό και κατέφυγε σε παρακείμενο κρυψώνα, ώστε να μη γίνει αντιληπτός. Στο μεταξύ προσάραξε στις κοντινές ακτές το πλοiάριο του Κανάρη, για να εφοδιαστεί με νερό, οπότε, όταν οι Έλληνες ναύτες διαπίστωσαν την παρουσία των Τούρκων τους επιτέθηκαν και στη μάχη που έγινε τους εξόντωσαν στο σύνολό τους. Ακολουθώς, αφού προμηθεύτηκαν νερό, ετοιμάστηκαν να αναχωρήσουν, οπότε πρόσεξαν τον κρυμμένο Αλεξανδρή, τον οποίο και πήραν μαζί τους. Όπως αναφέρεται από την τοπική παράδοση της Ακανθούς, καθόλη τη διάρκεια του Αγώνα ο νεαρός Κύπριος παρέμεινε πλησίον του Κανάρη και υπηρέτησε στο καράβι του, προσφέροντας πολύτιμες υπηρεσίες. Αργότερα νυμφεύθηκε και εγκαταστάθηκε στην Ερμιόνη της Πελοποννήσου, όπου έζησε μέχρι το τέλος της ζωής του. Σύμφωνα με την ίδια παράδοση, ο Αλεξανδρής επισκέφθηκε γύρω στο 1880 τη γενέτειρά του, όπου παρέμεινε για δύο περίπου μήνες κοντά στους συγγενείς του, προς τους οποίους αφηγήθηκε τα σχετικά για την αναχώρησή του από την Κύπρο και τη συμμετοχή του στον Αγώνα²³.

Συστηματική έρευνα, που πραγματοποιήθηκε για την επαλήθευση της παράδοσης εντόπισε αγωνιστή του 1821 με το όνομα Παναγιώτης Αλεξανδρής και καταγωγή από τη γειτονική στην Ερμιόνη κοινότητα των Διδύμων. Ωστόσο, τα στοιχεία που έχουν

22. Βλ. Λοΐζου Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, Λευκωσία 1953, σ. 45-47, όπου δημοσιεύονται τα σχετικά έγγραφα για την αγωνιστική δράση του Ιω. Μιχαήλ.

23. Παντελή Παντελίδη, *Ακανθού. Εκεί που σμίγουν Θρύλοι και Ιστορία*, Λευκωσία 1984, σ. 186-187.

προσκομιστεί δεν είναι επαρκή, για να διασαφηνιστεί κατά τρόπο οριστικό το ζήτημα, αφού σε αυτά δεν αναφέρεται ότι πράγματι ο αγωνιστής αυτός καταγόταν από την Κύπρο, ενώ φέρεται να έχει ως γενέτειρά του την ανωτέρω κοινότητα. Επίσης ο κατάλογος των μαχών, στις οποίες έλαβε μέρος, δεν περιλαμβάνει ναυμαχίες, αλλά αφορά συγκρούσεις, που διεξήχθησαν στη στεριά, όπως αυτές του Ναυπλίου, των Δερβενακίων, της Κορίνθου και άλλες, στις οποίες είναι αδύνατο να συμμετείχε ένα παιδί των δώδεκα - δεκαπέντε ετών. Επίσης, κανένα από τα πιστοποιητικά που εντοπίστηκαν δεν υπογράφεται από τον Κανάρη, υπό τις διαταγές του οποίου υποτίθεται ότι υπηρέτησε. Κατά συνέπεια και η παράδοση αυτή παρουσιάζει αρκετές αδυναμίες για την ιστορικότητά της, παρά το γεγονός ότι επιβεβαιώνεται ως προς το επώνυμο του αγωνιστή και της πόλης στην οποία έζησε, στοιχεία, όμως, που δεν είναι αρκετά, για να τεκμηριώσουν κατά τρόπο ιστορικά αδιάσειστο την έλευση του Ψαριανού πυρπολητή στην Κύπρο²⁴.

Για άφιξη του Κανάρη στην περιοχή Λαπήθου και Καραβά σώζονται και αρκετές άλλες παραδόσεις, όπως μία που υποστηρίζει ότι φιλοξενήθηκε στη Μονή της Αχειροποιήτου. Εκεί, σύμφωνα με όσα αναφέρονται, συνάντησε τον προύχοντα της Λαπήθου Χατζηκωνσταντή Εγγλέζου, ο οποίος του προσέφερε για τα καράβια του τρόφιμα, και ιδίως παξιμάδια, που διατηρούνται για μακρό χρονικό διάστημα και ήταν το βασικό σιτηρέσιο για τους ναυτικούς της εποχής. Στο μεταξύ οι Τούρκοι πληροφορήθηκαν για την παρουσία του στη Μονή και επιχείρησαν να τον συλλάβουν, αλλά ο Κανάρης διέφυγε και κατάφερε τελικά να αναχωρήσει από το νησί, παίρνοντας μαζί του και τις προμήθειες, που του είχαν δοθεί²⁵.

Το πλήθος αυτών των παραδόσεων και η ευρύτατη διάδοσή τους δεν άφησε ασυγκίνητους τους κατοίκους της Λαπήθου. Για τον λόγο αυτό, το 1971, στα πλαίσια των εκδηλώσεων για τα εκατονπεννηντάχρονα από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης, με

24. Χριστόφορου Κελλίρη, «Ο αγωνιστής του '21 Παναγιώτης Αλεξανδρής», στον τόμο: Δήμου Ακανθούς - Προσφυγικού Σωματείου «Η Ακανθού» (έκδ.), *Πρακτικά Δ' Επιστημονικού Λαογραφικού Συνεδρίου (Λευκωσία, 23-24 Ιουνίου 2007)*, Λευκωσία 2008, σ. 43-77.

25. Κώστα Κύρρη, «Το "ενθύμιον" του Κωστή Ν. Χατζή Παρασκευά (Παρασκευαΐδη)», *Χρονικά της Λαπήθου* 1,ii (1971) 135· Άντρου Παυλίδη, «Ένα κείμενον - μαρτυρία μιας εποχής. Ενθύμιον από την Λάπηθον», *Πολιτιστική Κύπρος* 4 (1997) 19.

πρωτοβουλία του συλλόγου ΑΠΟΛ Λαπήθου και του Δήμου της κωμόπολης, αποφασίστηκε να ανεγερθεί στην περιοχή της Ασπρόβρυσης μεγαλοπρεπές μνημείο αφιερωμένο στον Κανάρη σε σχέδια του αρχιτέκτονα Οδυσσέα Τσαγγαρίδη. Η τουρκική εισβολή του 1974, όμως, ματαίωσε τον σχετικό σχεδιασμό²⁶.

Όταν η λογοτεχνία εκλαμβάνεται ως παράδοση και μετατρέπεται σε ιστορία

Για τη θρυλούμενη επίσκεψη του Κανάρη στην Κύπρο δημοσιεύτηκε σε συνέχειες και μία ευφάνταστη εξιστόρηση, εμπλουτισμένη με στοιχεία των τοπικών παραδόσεων, η οποία αργότερα, παρά την εμφανή μυθοπλασία της, θεωρήθηκε ότι είχε πυρήνα ιστορικής αληθείας. Σύμφωνα με όσα αναφέρονται, ο Κανάρης αφίχθη στο νησί, στις 16 Ιουνίου 1821, επικεφαλής στολίσκου, αποτελούμενου από επτά καράβια. Στη συνέχεια, μαζί με τον Κύπριο Φιλικό Απόστολο Μάλη, όπως τον αποκαλεί, ο οποίος τον συνόδευε, και δύο ναύτες από τις Σπέτσες, επισκέφθηκαν τη Μονή του Αποστόλου Βαρνάβα. Εκεί έγιναν δεκτοί από τον προϊστάμενό της, που τους ενέδωσε με κυπριακά ενδύματα και τους έδωσε ζώα και αγωγή, για να τους μεταφέρει στη Λευκωσία, όπου συναντήθηκαν με τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό και τον πληροφόρησαν για την πορεία της Επανάστασης. Με τη σειρά του ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος τους ενημέρωσε για την αποτυχημένη εξέγερση του ανεψιού του, Θεόφιλου Θησέα, ο οποίος είχε συγκεντρώσει γύρω του ομάδα οκτακοσίων ανδρών. Κυνηγήθηκε, όμως, σύμφωνα με όσα αναφέρονται, από τους Τούρκους και αναγκάστηκε να καταφύγει στη Μονή του Αγίου Γεωργίου του Κοντού στη Λάρνακα, από όπου διέφυγε στη Μονή Σταυροβουνίου και στη συνέχεια, με τη βοήθεια του Γάλλου προξένου, στο εξωτερικό. Ακολούθως, όπως προστίθεται, ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός, συνοδευόμενος από τον βοηθό του Αρχιμανδρίτη Μελέτιο, οδήγησε τους επισκέπτες του, μέσω υπόγειων στοών, σε κρύπτη

26. Κώστα Κύρρη, «Πνευματική ζωή και Κινήσις της Λαπήθου», *Χρονικά της Λαπήθου* 1,ii (1971) 253, 257-261. Επίσης βλ. Πέτρου Παπαπολυβίου, «Κύπριοι εθελοντές στην Επανάσταση του 1821», *Χρονικό* (εφημ. *Πολίτης*), 22 Μαρτίου 2009 (τχ 57, σ. 9). Του ιδίου, «Ένα μνημείο για τον Κανάρη που έμεινε στα σχέδια», *Ο Φιλελεύθερος*, 6.6.2020.

στα υπόγεια της απέναντι από το αρχιεπισκοπικό μέγαρο ευρισκόμενης Ελληνικής Σχολής, όπου και φιλοξενήθηκαν²⁷.

Την επόμενη, σύμφωνα με το ανωτέρω δημοσίευμα, οι Μάλης και Κανάρης επισκέφθηκαν ξανά τον Κύπριο Αρχιεπίσκοπο, με τον οποίο παρέμεινε ο δεύτερος, ενώ ο πρώτος, συνοδευόμενος από τον Αρχιμανδρίτη Μελέτιο και τους δύο Σπετσιώτες ναυτικούς, κατήλθε στις μυστικές υπόγειες στοές της Λευκωσίας²⁸ και προχώρησε σε χώρο κάτω από την εκκλησία του Μισερίκου, που είχε μετατραπεί σε τζαμί, όταν οι Τούρκοι κατέκτησαν την κυπριακή πρωτεύουσα το 1570. Εκεί συνάντησαν ένα πλήθος ανθρώπων οστών, τα οποία ανήκαν στους Χριστιανούς κατοίκους της πόλης, που απεβίωσαν από την ασφυξία, όταν κατέφυγαν στα υπόγεια για να σωθούν από τους Τούρκους κατακτητές. Ακολούθως προχώρησαν από άνοιγμα, που ο Μάλης είχε δημιουργήσει σε παλαιότερη επίσκεψή του στον χώρο αυτό, και έφθασαν σε ένα αρχαίο τάφο, όπου βρήκαν κρυμμένο βενετσιάνικο θησαυρό από την εποχή της κατάκτησης της πόλης. Στη συνέχεια επέστρεψαν στην Αρχιεπισκοπή και παρέδωσαν τον θησαυρό στον Αρχιεπίσκοπο, ο οποίος ανέλαβε να τον στείλει στη Μονή της Αχειροποιήτου, τις βραδινές ώρες της επόμενης μέρας, μαζί με το ποσό των εράνων, που είχε συγκεντρωθεί από τους Κυπρίους για τις ανάγκες του Αγώνα. Επίσης, τους έδωσε συστατική επιστολή για τον μυλωνά της Λαπήθου Γιωρκάτζη Πασπάλλα, για να τους βοηθήσει κατά την παραμονή τους στην περιοχή, μέχρι να αναχωρήσουν από την Κύπρο.

Στη συνέχεια, σύμφωνα με το δημοσίευμα, οι Μάλης και Κανάρης, μαζί με τους δύο ναυτικούς, αναχώρησαν για τη Λάπηθο, όπου φιλοξενήθηκαν στην οικία του Πασπάλλα, που

27. Την παράδοση για φιλοξενία Φιλικών από τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό σε δωμάτιο της Ελληνικής Σχολής διασώζει ο Γ. Κηπιάδης, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 12. Στο δωμάτιο αυτό, όπως έγινε λόγος στη μελέτη «Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (1810-1821) Κυπριανός», στη σελ. 80, εντοιχίστηκαν δύο μαρμάρινες πλάκες με αναμνηστική επιγραφή της φιλοξενίας των Φιλικών, στις 9 Ιουλίου 1954 και στις 10 Δεκεμβρίου 1992.

28. Για τους θρύλους γύρω από τις υπόγειες στοές της Λευκωσίας και τη χρήση τους κατά το 1821 βλ. Ιάκωβου Κυθρεώτη, «Οι κρύπτες-σήραγγες της Λευκωσίας και η χρήση τους το 1821», *Φιλολογική Κύπρος* (1987) 187-191.

βρισκόταν στην ενορία της Αγίας Παρασκευής. Στην κωμόπολη συνάντησαν και τους προύχοντες της περιοχής και συζήτησαν τα σχετικά για τη συμβολή της Κύπρου στον Αγώνα. Ακολούθως μετέβηκαν στη γειτονική Μονή της Αχειροποιήτου, όπου γνώρισαν τον γηραιό Ηγούμενο Μελέτιο και τον Μοναχό Φασούλα, ο οποίος τον αντικαθιστούσε στα καθήκοντά του. Στο μεταξύ έφθασε στη Μονή και ο απεσταλμένος του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, π. Σαμουήλ, ο οποίος μετέφερε από τη Λευκωσία τη χρηματική βοήθεια των Κυπρίων και τον βενετσιάνικο θησαυρό. Έγινε τότε σύσκεψη για την εξεύρεση τρόπου μεταφοράς του, χωρίς να γίνουν αντιληπτοί από τους Τούρκους, από την Αχειροποιήτο στο λιμανάκι της Ασπρόβρυσης, από όπου θα φορτωνόταν στα καράβια. Τελικά, για την επίλυση του προβλήματος κατέληξαν στη διοργάνωση εικονικής κηδείας, που θα τους επέτρεπε να μεταφέρουν τον θησαυρό μέσα σε φέρετρο μέχρι το κοιμητήριο, που βρισκόταν σε κοντινή απόσταση από την Ασπρόβρυση. Από εκεί εύκολα θα μεταφερόταν στα καράβια, που θα προσορμίζονταν κατά τη διάρκεια της νύκτας. Για λόγους δε παραπλάνησης ειδοποίησαν για την υποτιθέμενη κηδεία τον Τούρκο προύχοντα της Λαπήθου Μεχμέτ αγά, ώστε να διασκεδάσουν οποιεσδήποτε υποψίες του. Ακολούθως οι προαναφερθέντες Μελέτιος και Φασούλας, ο Ηγούμενος της Μονής του Αγίου Γεωργίου του Μεζερέ Λεόντιος, ένας Σιναΐτης Μοναχός, μερικοί Μοναχοί και λιγостоί κάτοικοι της Λαπήθου, σχημάτισαν πομπή και μετέφεραν τον θησαυρό με εικονική κηδεία από τη Μονή μέχρι το κοιμητήριο. Το βράδυ κατέφθασαν και τα καράβια, όπου μεταφέρθηκε ο θησαυρός, που χρησιμοποιήθηκε αργότερα για την αγορά όπλων και πολεμοφοδίων. Επίσης, επιβιβάστηκαν σε αυτά εβδομήντα περίπου νέοι²⁹, οι οποίοι αναχώρησαν για να συμμετάσχουν στον Αγώνα.

Ωστόσο, σύμφωνα με το δημοσίευμα, οι Τουρκικές Αρχές πληροφορήθηκαν για τα όσα διαδραματίστηκαν στην περιοχή και, όταν διαπίστωσαν ότι ο τάφος ήταν άδειος, συνέλαβαν τους ενεχόμενους στο περιστατικό της τροφοδοσίας των ελληνικών караβιών Μοναχούς της Αχειροποιήτου και κατοίκους της Λαπήθου, τους οποίους οδήγησαν δέσμιους στη Λευκωσία και απαγχόνισαν. Αυτοί, κατά το δημοσίευμα, δηλαδή οι Μελέτιος,

29. Ο αριθμός των εβδομήντα εθελοντών αναφέρεται και από τον Επαμεινώνδα Ηλιάδη, «Άγνωστες σελίδες της κυπριακής ιστορίας. Ο Εθνομάρτυς Χατζηηλίας από την Λάπηθον που απεκεφαλίσθη υπό του Κιουτσούκ Μεχμέτ», *Ελευθερία*, 26.7.1966 [= *Χρονικά της Λαπήθου* 1,ii (1971) 159].

Φασούλας, Λεόντιος, ο ανώνυμος Σιναΐτης Μοναχός, ο μυλωνάς Γιωρκάτζης Πασπάλλας και μερικοί άλλοι, ήταν οι πρωτομάρτυρες των σφαγών του καλοκαιριού του 1821. Όπως προστίθεται, ακολούθησαν μαζικές σφαγές των Αρχιερέων και των προυχόντων και παρατίθενται τα ονόματα μερικών από αυτούς. Επίσης δημοσιεύονται και τα ονόματα ορισμένων Κυπρίων, οι οποίοι, κατά τον συγγραφέα, συμμετείχαν στην Ελληνική Επανάσταση, όπως κάποιου Κυπρίδημου από τη Φλάσου, «πού σκοτώθηκε μαζί μέ τόν Παπαφλέσσα στήν μάχη τῶν Δερβενακιῶν»³⁰.

Τις εμφανείς ανακρίβειες του δημοσιεύματος διόρθωσε άλλος αρθρογράφος της εφημερίδας, χωρίς, ωστόσο, να αμφισβητήσει την ιστορικότητα των αναφορών περί θησαυρού και των υπόλοιπων γεγονότων. Για παράδειγμα, επεσήμανε ότι η παραδιδόμενη ως πραγματική ημερομηνία άφιξης του Ψαριανού πυρπολητή στο νησί ήταν η 19η Ιουνίου 1821 και όχι η 16η του ίδιου μηνός, που αναφέρεται στο δημοσίευμα. Ακόμη σημείωσε ότι το όνομα του Μάλη ήταν Χαράλαμπος³¹ και όχι Απόστολος και ότι δεν είχε καταγραφεί μέχρι τότε οποιαδήποτε παράδοση για επίσκεψη του Κανάρη στη Μονή του Αποστόλου Βαρνάβα. Διόρθωσε επίσης την αποδιδόμενη στον Αρχιμανδρίτη Θεόφιλο Θησέα επαναστατική κίνηση οκτακοσίων ανδρών κατά το 1821 με επίκεντρο τη Μονή του Αγίου Γεωργίου του Κοντού, αναφέροντας ότι επρόκειτο για το γνωστό από διάφορες πηγές κίνημα, που πραγματοποιήθηκε υπό την ηγεσία του αδελφού του Θεόφιλου, Νικόλαου Θησέα, το 1833³².

30. Κώστα Σιακαλλή, «Άγνωστες σελίδες της Κυπριακής Ιστορίας. Ο Κανάρης στην Κύπρο. Η στάση του Θεόφιλου Θησέα εις την Λάρνακα», *Κύπρος*, 20.6.1966, 27.6.1966, 4.7.1966, 11.7.1966 [= *Χρονικά της Λαπήθου* 1,ii (1971) 170-188].

31. Για τον σπουδαίο αυτό αγωνιστή γίνεται λόγος στη μελέτη «Κύπριοι αγωνιστές στον Απελευθερωτικό Αγώνα του 1821», που δημοσιεύεται στις σελ. 281-282, όπου παρατίθεται και σχετική βιβλιογραφία.

32. Για τον Ν. Θησέα βλ. στις μελέτες «Κύπριοι λόγιοι και εκδοτική δραστηριότητα (τέλη 18ου - αρχές 19ου αι.)» και «Φιλελληνισμός και Κύπρος κατά την Ελληνική Επανάσταση», στις σελ. 248-250 και 261-268, αντιστοίχως. Για τη βιβλιογραφία για το επαναστατικό κίνημα, στο οποίο ο Ν. Θησέας πρωταγωνίστησε κατά το 1833, βλ. Πέτρου Παπαπολυβίου, «Ένα άγνωστο κείμενο για τις κυπριακές εξεγέρσεις του 1833», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 12 (2019) 366.

Αναγνωρίζοντας έμμεσα ιστορικότητα στα δημοσιευθέντα υποστήριξε, ότι οι δύο Φιλικοί, που συνόδευσαν τους Κανάρη και Μάλη, ήταν πιθανότατα ο έμπορος από τη Νεζερό Στέργιος Χατζηκώστας και ο Δημήτριος Ίπατρος από το Μέτσοβο. Εκτενέστερα δε αναφέρεται στα παρατιθέμενα ονόματα των Κυπρίων, οι οποίοι, είτε συμμετέσχαν στον Αγώνα, είτε εκτελέστηκαν κατά τη διάρκεια των σφαγών της 9ης Ιουλίου, τα οποία και διορθώνει κατά την κρίση του³³.

Πολλές από τις ανωτέρω παρατηρήσεις, όπως ήταν επόμενο, προκάλεσαν την αντίδραση του πρώτου αρθρογράφου, ο οποίος επανήλθε με νέο κείμενο, προσπαθώντας να τεκμηριώσει τις αναφορές του και υποστηρίζοντας ότι είχε αντλήσει μέρος από όσα δημοσίευσε από τον πατέρα του, που είχε ζήσει για πολλά χρόνια στην περιοχή του Αγίου Σεργίου. Ο δεύτερος αρθρογράφος ανταπάντησε, χωρίς να υπάρξει άλλη συνέχεια³⁴. Το ενδιαφέρον, ωστόσο, είναι ότι δεν υπήρξε καμία αμφισβήτηση των όσων αναγράφονταν περί εύρεσης θησαυρού και εικονικής κηδείας για την παράδοσή του στον Κανάρη. Αντίθετα περιλήφθηκαν αυτούσια σε διάφορες μελέτες, συντείνοντας στην αποδοχή τους ως λαϊκές παραδόσεις και εμπλουτίζοντας τα σχετικά με τη θρυλούμενη επίσκεψη του Ψαριανού πυρπολητή στο νησί³⁵.

Στην προκειμένη περίπτωση, όμως, ο συγγραφέας της ανωτέρω ευφάνταστης εξιστόρησης αντλεί το μεγαλύτερο μέρος του δημοσιεύματός του από το περιεχόμενο μυθιστορήματος του 19ου αιώνα, το οποίο και παρουσιάζει ως λαϊκή παράδοση. Σύμφωνα με όσα αναφέρονται στο μυθιστόρημα αυτό, ο Α. (= Απόστολος) Μάλης βρισκόταν τις παραμονές του 1821 στην Κύπρο και εργαζόταν για την προετοιμασία τοπικής εξέγερσης.

33. Μύρωνος Χριστοφίδη, «Διορθωτικά για τον Κανάρη», *Κύπρος*, 11.7.1966· Του ιδίου, «Διορθωτικά και συμπληρωματικά», *Κύπρος*, 18.7.1966 [= *Χρονικά της Λαπήθου* 1,ii (1971) 188-194, όπου παρατίθενται αμφότερα τα κείμενα].

34. Κώστα Σιακαλλή, «Οφειλομένη απάντησις. Ο Κανάρης και η Κύπρος», *Κύπρος*, 25.7.1966 [= *Χρονικά της Λαπήθου* 1,ii (1971) 195-196]· Μύρωνος Χριστοφίδη, «Μία αναγκαία ξεκαθάρισις. Και πάλιν περί Κανάρη», *Κύπρος*, 8.8.1966.

35. Ενδεικτικά βλ. Κώστα Κύρρη, «Τα γεγονότα του 1821 στον Καραβά και την Λάπηθο», *Μόρφωσις* 310 (1971) 4-5· Του ιδίου, «Διπλωματικά παρασκήνια της Επανάστασεως του 1821 σχετικά προς την Κύπρο», *Χρονικά της Λαπήθου* V (1981) 104.

Καθοδόν, όμως, και πριν να αφιχθεί στο νησί, διήλθε από τη Βενετία, όπου συναντήθηκε με γηραιό βιβλιοθηκάριο, ο οποίος τον πληροφόρησε ότι ήταν απόγονος ορθόδοξης κυπριακής οικογένειας και τον ενημέρωσε ότι ο προύχοντας της ορεινής κοινότητας, που αναγράφεται με το αρχικό γράμμα Φ., και μέλος της ίδιας οικογένειας παπα-Πέτρος είχε στην κατοχή του λατινικό χειρόγραφο με την ακριβή θέση βενετσιάνικου θησαυρού, κρυμμένου από το 1570. Σύμφωνα με όσα εξιστορούνται στο μυθιστόρημα, ο Μάλης, ύστερα από αρκετές περιπέτειες και περιπλάνηση στους δαιδαλώδεις υπόγειους δρόμους της Λευκωσίας, εντόπισε τον θησαυρό, τον οποίο θα χρησιμοποιούσε για σκοπούς ενίσχυσης της Επανάστασης, σε τάφο κάτω από το τζαμί του Μισερίκου. Όπως αναφέρεται σημαντική βοήθεια τού προσέφερε ένας ενθουσιώδης νέος από την κοινότητα με τη μυστηριώδη ονομασία Φ., τη Φλάσου του προαναφερθέντος δημοσιεύματος, ονόματι Κυπρίδημος!³⁶. Οι ομοιότητες μεταξύ μυθιστορήματος και «παράδοσης» είναι περισσότερο από εμφανείς.

Η διάδοση της παράδοσης και οι διάφορες εκδοχές της

Το ζήτημα της άφιξης του Κανάρη στο νησί απασχόλησε κατά καιρούς διάφορους ερευνητές, με έναν από αυτούς να μην αποκλείει συνάντηση του Κύπριου Αρχιεπισκόπου με τον Ψαριανό πυρπολητή στη Μονή του Αποστόλου Βαρνάβα, στηριζόμενος στα γραφόμενα του Κηπιάδη, που αναφέρεται σε προσόρμισή του σε λιμανάκι, κοντά στο γειτονικό χωριό Άγιος Σέργιος. Εξέφρασε δε την άποψη, ότι η επίσκεψη αυτή ίσως να υπήρξε και μία από τις αιτίες των σφαγών της 9ης Ιουλίου, αφού υπέθεσε ότι πολύ πιθανόν οι Τουρκικές Αρχές να ενημερώθηκαν για την άφιξη των ελληνικών караβιών στα κυπριακά παράλια και για τις συναντήσεις των Αρχιερέων και των Κυπρίων προυχόντων με τον Έλληνα αγωνιστή³⁷.

Ωστόσο, μία τέτοια συνάντηση Αρχιεπισκόπου Κυπριανού και Κανάρη στη Μονή του Αποστόλου Βαρνάβα, αν πράγματι ο τελευταίος επισκέφθηκε την Κύπρο, δεν φαίνεται να έχει ιστορικότητα, αφού τον Ιούνιο του 1821 είχε κορυφωθεί η ένταση ύστερα και από τις

36. Βλ. Θεμιστοκλή Θεοχαρίδη, *Δύο σκηναί της κυπριακής ιστορίας*, Λάρνακα 1884, ιδίως στις σελ. 94-113.

37. Κυριάκου Χατζιωάννου, «Ανέκδοτα έγγραφα του Εικοσιένα», *Επιθεώρηση Λόγου και Τέχνης* 15 (1971) 124-125 [= *Τα εν Διασπορά Γ' της δεκαετίας 1979-1989*, Λευκωσία 1989, σ. 209-210].

εκτελέσεις του παπα-Λεόντιου της Φανερωμένης και των ιερέων και προυχόντων της Γιόλου³⁸. Επομένως, τυχόν μετακίνηση του Κύπριου Αρχιεπισκόπου από τη Λευκωσία θα προκαλούσε τις υποψίες των κρατούντων. Αντίθετα, θα ήταν πολύ πιο εύκολο για τον Ψαριανό πυρπολητή να μεταβεί μεταμφιεσμένος στη Λευκωσία και εκεί να πραγματοποιηθεί η συνάντηση των δύο με μυστικότητα³⁹.

Από άλλο μελετητή αμφισβητήθηκε επίσης η αναφορά του Κηπιάδη για την ορθότητα της χρονολογίας άφιξης του Κανάρη από την Αίγυπτο στην Κύπρο, στις 19 Ιουνίου 1821. Όπως υποστηρίχθηκε, στις αρχές της Επανάστασης ο Κανάρης ήταν ένας άσημος ναυτικός και δεν είχε ακόμη εξελιχθεί στον φημισμένο μπουρλοτιέρη. Κατά συνέπεια, εάν πράγματι επισκέφθηκε το νησί, θα περνούσε απαρατήρητος και δεν θα τροφοδοτούσε με τόση ένταση την τοπική παράδοση, ούτε και θα γινόταν δεκτός από τους προύχοντες των κωμοπόλεων Λαπήθου και Καραβά. Αντίθετα, κάτι τέτοιο θα μπορούσε να συμβεί ύστερα από την πυρπόληση της τουρκικής ναυαρχίδας του Καρά Αλή⁴⁰ στο λιμάνι της Χίου, στις 7 Ιουνίου 1822, που υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα ναυτικά κατορθώματα των Ελλήνων, οπότε ο Κανάρης απέκτησε ευρύτατη φήμη. Προτάθηκαν δε ως χρονολογίες για την επίσκεψή του τα έτη 1825 και 1827, κατά τα οποία πράγματι βρέθηκε στην Αίγυπτο: Τον Αύγουστο του 1825 μαζί με άλλους τέσσερις καπετάνιους και πέντε πλοία στην ανεπιτυχή εκστρατεία να καταστρέψουν τον αιγυπτιακό στόλο μέσα στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας, και τον Ιούνιο του 1827 στην επίσης ανεπιτυχή εκστρατεία για τον ίδιο λόγο, με σαράντα καράβια και επικεφαλής τον ναύαρχο Κόχραν. Ίσως τότε, όπως υποστηρίχθηκε, να

38. Για τα όσα διαδραματίστηκαν την περίοδο αυτή βλ. στη μελέτη «Η ιταλική εφημερίδα "Notizie del Giorno" και τα γεγονότα του 1821 στην Κύπρο», στις σελ. 492-503.

39. Κώστα Κύρρη, «Κυπριολογική Βιβλιογραφία του έτους 1971 και συμπληρώματα προηγούμενων ετών», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 5 (1972) 491.

40. Το μεγάλο αυτό κατορθώμα του Κανάρη ύμνησε, ανάμεσα σε άλλους, και ο Κύπριος λόγιος Ιερώνυμος Βαρλαάμ, «Η πυρπόλησις της Ναυαρχίδος του Καρά-Αλή υπό του ήρωος Κ. Κανάρη», *Ζήνων* 3 (1908) 129-137. Για τα παροράματα, που παρεισέφρησαν κατά τη δημοσίευση του ποιήματος, βλ. «Διόρθωσις Τυπογραφικών Παροραμάτων εις την εποποιάν του κ. Ι. Βαρλαάμ υπό την επιγραφήν: "Η πυρπόλησις της Ναυαρχίδος του Καρά-Αλή"», *Ζήνων* 3 (1908) 191.

επισκέφθηκε και την Κύπρο⁴¹, παρά το γεγονός ότι δεν μαρτυρείται οτιδήποτε σχετικό στη βιογραφία του.

Δεν υπάρχει επίσης οποιοδήποτε γραπτό τεκμήριο, ότι ο σπουδαίος αυτός αγωνιστής επέβαινε κάποιου ελληνικού караβιού από τα πολλά, που αναφέρονται σε έγγραφα της εποχής, ότι εμφανίστηκαν στα κυπριακά παράλια κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Σύμφωνα με επιστολή του Γάλλου προξένου στη Λάρνακα, μία από τις περιπτώσεις αυτές συνέβη στις αρχές Ιουλίου του 1823, όταν δώδεκα καράβια από τα Ψαρά αφίχθηκαν στο νησί, από όπου πήραν προμήθειες⁴². Ίσως, στην περίπτωση αυτή, ή σε κάποια άλλη προγενέστερη ή μεταγενέστερη ημερομηνία, οπότε και πάλι αναφέρεται έλευση ελληνικών караβιών, να περιλαμβανόταν και ο Κανάρης ανάμεσα στους ναυτικούς τους και να υπήρξε σύγχυση με την ημερομηνία, που αναφέρεται από την παράδοση. Για παράδειγμα, ο ίδιος πρόξενος στην επιστολογραφία του σημειώνει παρουσία ελληνικών караβιών στις κυπριακές ακτές τον Μάρτιο και τον Οκτώβριο του 1822, τον Φεβρουάριο, τον Απρίλιο και τον Ιούλιο του 1823, τον Σεπτέμβριο του 1824, τον Ιανουάριο και τον Μάιο του 1825, και τον Φεβρουάριο του 1826⁴³. Επίσης, στα ημερολόγια και στις εκθέσεις του Ολλανδού προξένου σημειώνεται ότι παρατηρήθηκε διέλευση ελληνικών караβιών από την Κύπρο τον Δεκέμβριο του 1821, τον Οκτώβριο του 1824, τον Δεκέμβριο του 1825, τον Ιανουάριο και από τον Απρίλιο έως τον Ιούνιο του 1826, καθώς και τον Ιούλιο του 1827⁴⁴.

Μαρτυρίες για σύνδεση του Κανάρη με την Κύπρο

Παρά το γεγονός της ανυπαρξίας ιστορικών μαρτυριών, που να τεκμηριώνουν έλευση του Κανάρη στην Κύπρο, εντούτοις εντοπίζονται κάποιες έμμεσες αναφορές σε έγγραφα και κείμενα της εποχής, που ενισχύουν την άποψη για ιστορικότητα της παράδοσης. Μία από

41. Αντρου Παυλίδη, «Πότε επεσκέφθη την Κύπρο ο Κωνσταντίνος Κανάρης;», *Πολιτιστική Κύπρος* 3 (1997) 20-25· Του ιδίου, «Κανάρης και Κύπρος», *Πολιτιστική Κύπρος* 7 (1997) 61-62.

42. Νεοκλή Κυριαζή, «Η δράσις του Ελληνικού ναυτικού», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 25.

43. Ν. Κυριαζή, «Η δράσις του Ελληνικού ναυτικού», *ό.π.*, σ. 18-33.

44. Βασίλη Σφυρόερα, *Ωδίνες και οδύνη μιας Επανάστασης. Το 1821 στην Κύπρο*, Λευκωσία 1993, σ. 16-19, 23.

αυτές είναι η παρουσία Κυπρίων ναυτικών στα καράβια του, οι οποίοι υπηρέτησαν υπό τις διαταγές του και ενδεχομένως να είχαν αναχωρήσει μαζί του κατά τη θρυλούμενη επίσκεψή του στο νησί. Ανάμεσά τους περιλαμβάνονται οι πατέρας και γιος Κωνσταντίνος Κυπριώτης και Γεώργιος Κυπριώτης, οι οποίοι, όπως αναφέρεται σε έγγραφο, ημερομηνίας 10 Μαΐου 1865, που υπογράφεται από τον ίδιο τον Κανάρη, έχασαν τη ζωή τους κατά τη διάρκεια του Αγώνα, ο μὲν πρώτος από πτώση σε λέμβο, ο δε δεύτερος σε ναυμαχία.

Ωστόσο η παρουσία των δύο στα καράβια του δεν αποτελεί από μόνη της μαρτυρία για τη σύνδεση του πυρπολητή με την Κύπρο, αφού μπορεί να ήταν εγκατεστημένοι πριν από τον Αγώνα στα Ψαρά. Άλλωστε στο σχετικό έγγραφο οι Κωνσταντίνος και Γεώργιος αναφέρονται ρητώς ως Ψαριανοί, δηλαδή κάτοικοι των Ψαρών. Παρόμοια αναφορά υπάρχει και σε άλλο έγγραφο, ημερομηνίας 11 Μαΐου 1865, που αφορά τις θυγατέρες του Κωνσταντίνου και αδελφές του Γεώργιου, Δεσποινού και Μαρού, όπου σημειώνεται καταγωγή του πρώτου από τα Ψαρά⁴⁵.

Επίσης, μαρτυρία από το νησί Σύρος περιλαμβάνει ανάμεσα στους ναύτες του Κανάρη και τον Μανώλη Κυπριώτη, ο οποίος είχε εγκατασταθεί στα Ψαρά λίγο πριν από την έναρξη του Αγώνα. Σύμφωνα με όσα διέσωσαν οι απόγονοί του, ο Κύπριος ναυτικός νυμφεύτηκε με νέα από τα Ψαρά ονόματι Ελένη, με την οποία, κατά τη διάρκεια του Αγώνα, απέκτησαν δύο θυγατέρες. Στο μεταξύ, όπως ανέφεραν, ο Μανώλης αποτέλεσε «το δεξί χέρι» του Κανάρη και ήταν αυτός που άναψε το φτιλί για την ανατίναξη της ναυαρχίδας του Καρά Αλή στο λιμάνι της Χίου. Αργότερα, όμως, σε κάποια ναυμαχία με αιγυπτιακό πλοίο έχασε τη ζωή του, οπότε η σύζυγός του, ύστερα που πάντρεψε τις θυγατέρες της, προσήλθε στον μοναχικό βίο και έζησε την υπόλοιπη ζωή της ως μοναχή με το όνομα Ελισάβετ⁴⁶.

Αναφέρεται ακόμη, ότι έμμεση μαρτυρία, για την άφιξη του Κανάρη και την τροφοδοσία των караβιών του από τη Μονή της Αχειροποιήτου, ίσως να περιέχεται στην αποκρυπτογράφηση της συζήτησης του Άγγλου περιηγητή Τζων Κέιρν (John Carne) με τον διοικητή της Κύπρου Κιουτσούκ Μεχμέτ, που πραγματοποιήθηκε λίγες μέρες πριν από τις

45. Για τα σχετικά έγγραφα, όπου γίνεται αναφορά στους δύο αγωνιστές, βλ. Α. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, ό.π., σ. 17-22.

46. «Ένας Κύπριος πυρπολητής το δεξί χέρι του Κανάρη και μία θαυματουργός εικόνα. Η περίφημη χήρα του Κυπριώτη Πυρπολητού», *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 5.7.1936.

εκτελέσεις της 9ης Ιουλίου. Σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Κείρν, ο Τούρκος διοικητής συμπεριφερόταν σκαιότατα στον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό και απειλούσε, για άγνωστο λόγο, να καταστρέψει μία από τις παραθαλάσσιες Μονές του νησιού. Όπως μάλιστα πληροφορήθηκε, αμέσως μετά την αναχώρησή του από την Κύπρο τα τουρκικά στρατεύματα επιτέθηκαν στη Μονή αυτή και εκτέλεσαν τους Μοναχούς της⁴⁷.

Κατά καιρούς, η παραθαλάσσια αυτή Μονή ταυτίστηκε από διάφορους συγγραφείς με Μονή αφιερωμένη στον Τίμιο Σταυρό, χωρίς, όμως, να δίνεται οποιαδήποτε εξήγηση⁴⁸. Ωστόσο, είναι γνωστό ότι οι τέσσερις Μονές, που λειτουργούσαν στις αρχές του 19ου αιώνα στην Κύπρο και ήταν αφιερωμένες στον Τίμιο Σταυρό, αυτές του Σταυροβουνίου, της Κουκάς, του Ομόδους και της Αρμίνου, βρίσκονται στην ενδοχώρα και απέχουν ικανή απόσταση από τα κυπριακά παράλια⁴⁹. Αντιθέτως, η Μονή της Αχειροποιήτου είναι οικοδομημένη πλησίον της θάλασσας και είναι πιθανόν η μαρτυρούμενη οργή του

47. «He abused the excellent Cyprian; and bitterly menaced a Greek monastery on the sea-shore, a few leagues from the city: it would make an excellent post, he said, for his soldiers, and those dogs, should not possess it long... Not long after our departure, it was attacked and taken possession of by the troops, and all the fathers were murdered». Βλ. John Carne, *Letters from the East*, v. II, London 1826, σ. 173-174.

48. «Ἐλοιδώροι τόν ἐξαίρετον Κυπριανόν, καί ἀγρίως ἠπεῖλει ἑλληνικόν μοναστήρι εἰς τήν παραλίαν (τοῦ Σταυροῦ;) λεύγας τινάς μακράν τῆς πόλεως. Χρόνον τινά ὕστερον ἀπό τήν ἀναχώρησίν μου τά στρατεύματα προσέβαλλον καί κατελάμβανον τοῦτο, δολοφονοῦντα καί ὅλους τούς ἐκεῖ πατέρας». Βλ. Νεοκλή Κυριαζή, «Letters from the East by John Carne Esq., second edition, vol. II, London 1826. Εκ της XXII επιστολής, σελ. 148-186», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 47. Επίσης βλ. John Koumoulides, *Cyprus and the War of Greek Independence, 1821-1829*, London 1974, σ. 51-52.

49. Σύμφωνα με κατάστιχο του αρχείου της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, κατά τη δεκαετία του 1820 λειτουργούσαν στο νησί εξήντα επτά Μονές, με τέσσερις από αυτές, του Σταυροβουνίου, της Κουκάς, του Ομόδους και της Αρμίνου, να είναι αφιερωμένες στον Τίμιο Σταυρό. Βλ. Κωστή Κοκκινόφτα - Ιωάννη Θεοχαρίδη, «Μοναστηριακά δεδομένα σύμφωνα με το Κατάστιχο VI της Αρχιεπισκοπής Κύπρου», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 4 (1999) 271, πίν. 9.

Κιουτσούκ Μεχμέτ να είναι εναντίον των Μοναχών της, για τυχόν πληροφορίες που είχε για την ανάμειξή τους στο περιστατικό της τροφοδοσίας των πλοίων του Ψαριανού πυρπολητή⁵⁰.

Τέλος διατυπώθηκε η άποψη ότι η συμπερίληψη δέκα κατοίκων⁵¹ από τις κωμοπόλεις Λαπήθου και Καραβά ανάμεσα στους ενενήντα έξι Κυπρίους, που περιλαμβάνει ο επίσημος οθωμανικός κατάλογος των προγραφέντων, ενδεχομένως να συνδέεται με τη θρυλούμενη επίσκεψη του Κανάρη στο νησί. Διαφορετικά, όπως αναφέρεται, είναι πολύ δύσκολο να ερμηνευτεί το γεγονός ότι οι προγραφέντες από την περιοχή ανέρχονταν σχεδόν στο 10% του συνόλου. Υποστηρίχθηκε δε, ότι ο λόγος για να επικεντρωθεί η οργή των κρατούντων στους προύχοντες των δύο κωμοπόλεων και να τους εκτελέσουν είναι κάποιο συνταρακτικό γεγονός, που συνέβη στην περιοχή, και ως τέτοιο ίσως να είναι τα όσα διαδραματίστηκαν στη Μονή της Αχειροποιήτου και στο λιμανάκι της Ασπρόβρυσης⁵². Είναι ένα λογικοφανές επιχείρημα, που, όμως, και πάλι δεν είναι ικανό να συνδέσει κατά τρόπο ιστορικά θεμελιωμένο τον σπουδαίο αυτό αγωνιστή με την Κύπρο. Γι' αυτό και προς το παρόν η

50. Β. Εγγλεζάκη, «Περί των κατά το Κυπριακόν 1821 Λεοντίων», *ό.π.*, σ. 68 [= *Είκοσι Μελέται διά την Εκκλησίαν Κύπρου, τέταρτος έως εικοστός αιώνας*, *ό.π.*, σ. 430-431].

51. Πρόκειται για τους Χατζηέξαρχο, Χατζηγιακουμή, Χατζηηλία, Χατζηγρηγόρη, Χατζηπαντελή, παπα-Νικόλα και Καλαμπούρη από τη Λάπηθο, και τους Χατζηνικόλα (αναφέρεται από τη Λάπηθο, αλλά, όπως κατεδείχθη στη μελέτη «Μία λαϊκή παράδοση για τα γεγονότα του 1821 από τον Καραβά», στις σελ. 626-630, καταγόταν από τον Καραβά), Χατζημοσκοβλή και Χατζηχριστοδουλή από τον Καραβά. Βλ. Ιω. Θεοχαρίδη, «Οι Κύπριοι προγραφέντες το 1821 σύμφωνα με άγνωστη οθωμανική πηγή», *ό.π.*, σ. 105-106 [= *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία, 16-20 Απριλίου 1996)*, τ. Γ', *ό.π.*, σ. 363-364].

52. Καλλιόπης Πρωτοπαπά, «Η περιοχή Λαπήθου - Καραβά το 1821», *Καραβιώτικα Δρώμενα* 6 (2013) 17. Στην ίδια εργασία δίνεται μία συνολική εικόνα των σχετικών παραδόσεων για τα όσα διαδραματίστηκαν στην περιοχή κατά το 1821. Βλ. *Ο.π.*, σ. 14-18. Παρόμοιες παραδόσεις, με βάση τις μαρτυρίες γερόντων κατοίκων, η ίδια ερευνήτρια δημοσίευσε και σε άλλη σχετική μελέτη της. Βλ. Καλλιόπης Πρωτοπαπά, «Η Ζωή στην Κύπρο στα χρόνια της Τουρκοκρατίας», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 27 (2001) 242-244.

επίσκεψη του Κανάρη στο νησί παραμένει αναπόδεικτη και το ερώτημα αν επισκέφθηκε ή όχι την Κύπρο θα εξακολουθήσει να υφίσταται, μέχρι τον εντοπισμό τυχόν έγγραφων μαρτυριών, που θα δώσουν την οριστική του λύση.

Δημοσιεύτηκε στον τόμο: Κωστή Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, Λευκωσία 2021, σ. 593-620.